

# *Om karmeliterordenen i Danmark*

*Spredte meddelelser på grundlag af fund i udenlandske arkiver*

af Kaare Rübner Jørgensen

Om tiggermunkenes virke i det middelalderlige danske samfund har vi i virkeligheden kun få vidnesbyrd, thi ligesom deres kirker og klostre de fleste steder blev revet ned i forbindelse med reformationen og derved forsvandt, er størsteparten af det skriftlige materiale forlængst gået tabt. Især er mangelen på *ordensinterne* dokumenter og papirer katastrofal. Konsekvensen er, at vi idag kun med vanskelighed kan indleve os i det liv, der dengang levedes i klostrene, og at vi ofte må foretage analogislutninger fra forholdene i udlandet, hvis vi ønsker at skildre dansk klosterliv blot nogenlunde fyldestgørende. Gælder dette generelt for alle de religiøse ordener, får denne mangel på interne papirer for karmeliterordenen – den tredje tiggermunkeorden i senmiddelalderens Danmark – vel endnu en konsekvens: man kan nemlig spørge, hvorvidt det er muligt at forstå de mest fremtrædende teologer i den danske reformationskamp – Poul Helgesen, Peder Laurensen og Frans Wormdorsen – uden et solidt kendskab til deres ordensmæssige baggrund?

Nu var karmelitermunkene som de fleste andre ordensfolk ikke kun en levende del af datidens danske samfund, men tillige medlemmer af en faststruktureret international organisation. Det er derfor ret nærliggende at undersøge, om der i udenlandske arkiver og biblioteker skulle være arkivalier, der indeholder oplysninger om danske klostre og deres beboere. Det har vist sig at være tilfældet, og jeg skal her meddele, hvad jeg har fundet ved en gennemgang af ordenens generalarkiv i Rom og af det nedertyske provinsarkiv i Frankfurt am Main.<sup>1</sup> Jeg gør det velvidende, at det i grunden ikke er synderlig meget, men eftersom vi i forvejen ved så lidt, må enhver ny oplysning – hvor ubetydelig den end kan synes – være af interesse.

Da materialets oplysninger, som det vil fremgå af efterfølgende *kildeappendiks*, er få og spinkle og tillige spredte i tid og emne, kan det være særdeles vanskeligt, for ikke at sige undertiden umuligt, at vurdere dem. Det nemmeste ville derfor være blot at præsentere materialet, forsynet med arkivalske og traderingsmæssige oplysninger. Jeg har dog

ikke kunnet modstå fristelsen til samtidig at undersøge, hvorledes de nye kildeinformationer forholder sig til det, vi allerede ved, samt at overveje baggrunden for og konsekvensen af kildernes udsagn. Det sidste gør jeg dog ikke uden betænkelighed, eftersom sådanne overvejelser langt hen ad vejen må være baseret på gæt og spekulation.

Til sidst må jeg indledningsvis gøre opmærksom på, at der ikke på nogen måde er tilstræbt en samlet fremstilling af ordenens historie i Danmark. En sådan må, hvis den overhovedet kan skrives, vente til en senere lejlighed.

# 1

Karmeliterordenens *archivum generale* går tilbage til senmiddelalderen og var tidligere placeret i klostret Sancta Maria Transpontina i Roms Borgokvarter. Idag indgår det i Institutum Carmelitanums bibliotek, Collegio S. Alberto i Via Sforza Pallavicini, 10, ikke langt fra det gamle kloster. Det er nu et særdeles velordnet arkiv. Besøger man det som dansker i den intention at fremdrage nye og hidtil ukendte dokumenter fra middelalderen, opdager man hurtigt, at arkivet et nyordnet efter ordenens provinsforhold i det 17.-18. århundrede. Der findes derfor ingen arkivgruppe med betegnelsen *Danmark*, da denne provins jo forlængst var ophørt med at eksistere.<sup>2</sup> Hvad der eventuelt måtte være af arkivalier med relation til vort land, må søges i den generelle afdeling (*Commune ordinis*) eller blandt andre provinseres papirer. Her viser det sig da, at ordensarkivet ikke indeholder meget materiale fra tiden før det 16. århundrede. Årsagen hertil er, at ordenens øverste leder, generalprien, og dennes cancelli først fra ca. 1550 residerede fast i Rom.<sup>3</sup>

Det vigtigste aktstykke, der blev fundet i Rom, var *oprettelsesdokumentet* for den danske ordensprovins, udstedt i Bruxelles den 10. juni 1462 af generalprior Johannes Soreth (*kilde 1*). Dette dokument vedrørte flere provinser og må derfor formodes at have eksisteret i flere, enslydende eksemplarer. Ingen af disse er dog bevaret til vor tid. Den afskrift, der kendes, stammer fra Polen og blev foretaget af karmelitermunken Martinus Behm, da han i 1678 afskrev dele af provinsakterne fra Böhmen-Polen til ordenshistorikeren Ludovicus Perez i Rom. På den måde blev dokumentet, i en afskrifts afskrift, indlemmet i ordenens nuværende generalarkiv.

Det dokument, generalprior Johannes Soreth den 10. juni 1462 satte sit navn og segl under, giver meddelelse om, at han sammen med de

deltagende diffinitorer<sup>4</sup> på generalkapitlet fire dage før har truffet beslutning om at opdele den sachsiske ordensprovins i tre selvstændige provinser: *Saxonia* omfattende klostrene i Sachsen, Thüringen, Mark Brandenburg og Meissen, *Bohemia et Polonia* bestående af ordenshusene i Böhmen, Mähren, Polen, Rusland, Lithauen, Schlesien, Preussen, Mazowsze og Valakien, og *Dacia* omfattende konventerne i Danmark, Sverige, Norge, Götaland, Island og Orkneyøerne. Begrundelsen for denne deling siges at være »den alt for store afstand mellem klosterhusene og sprogenes forskelligartethed«.

Etableringen af ordensprovinsen *Danmark* har hidtil været kendt fra to kilder. Den ene er de samtidigt nedskrevne *acta capitulorum generalium*, ordenens generalkapitelakter, hvor en dansk provincialprior for første gang optræder i 1462.<sup>5</sup> Selve beslutningen om provinsoprettelsen findes dog ikke nedfældet i akterne, hvilket er i modsætning til andre oprettelser, både før og efter.<sup>6</sup> Den anden kilde er *Den danske Krønike*, som Christiørn Pedersen vel omkring 1520 forfattede som en fortsættelse af *Saxos Gesta Danorum*. Idet han her gengiver en hjemlig karmelitertradition, der sandsynligvis er meddelt ham af Anders Christiørnsen (provincialprior 1503-1522),<sup>7</sup> fortæller han, at de danske klostre var under en sachsisk provincial, »... till mand screff aar Mcccclxij, da finge de dieris egne for mand her i riged hoss dennom selffue, och det kom dennom megit till gaffn och nytte, thi tilforne da sende de Tyske muncke, som her wor i disse closter, alt dieris guld och pendingh och andre klenodie till Tyskland, som de kund mest komme aff sted, till deris ipperste formend och kloster, disse fattige closter til stuor skade, som her wor i riged, och sagde indbyrdis mellom dennom selffuer och serdelis for dieris vdkorne gode wenner, Tyske och andre kiöbmend: skollen wi der Denen kerken vnde closter bwuen, dat skall er swluen wp dat leste rwen«.<sup>8</sup>

Dertil kommer hos den svenske kirkehistoriker Peter Wieselgren en notits om, at provinsoprettelsen blev foretaget af pave Pius II på kong Christian I's initiativ og begæring i 1462.<sup>9</sup> Kilden til denne oplysning fra første halvdel af det 19. århundrede har jeg ikke været i stand til at spore.<sup>10</sup>

Men hvad var nu baggrunden for etableringen af en dansk ordensprovins? På grundlag af Christiørn Pedersens beretning, kombineret med oplysningen hos Peter Wieselgren ville det vist være en smal sag at brygge en historie sammen om, at de danske munke var godt trætte af deres tyske ordensfællers udplyndring, og at de derfor gennem Christian I henvendte sig til paven med en ansøgning om at måtte danne deres egen provins. Men holder en sådan historie? Det er vel tvivlsomt, for

mon ikke man skal være ret forsigtig med at stole for meget på disse berettende kilder, af hvilke den ene er tendentiøs, den anden uden erkendt kildegrundlag og desuden megen sen? Christiern Pedersens beretning må dog, hvis Anders Christiernsen er hans meddelelsesmand, afspejle den opfattelse, man senere havde i danske karmeliterkredse.

Provinsoprettelsen kan imidlertid *også* anskues fra andre synsvinkler. Den ene er ordenens udvikling i Nordøsteuropa i første halvdel af det 15. århundrede, den anden dens mere almene situation omkring 1450.

Det første danske kloster Landskrona, stiftet 1410 af kong Erik af Pommern,<sup>11</sup> må administrativt have tilhørt den øvre-tyske ordensprovins (*Alemania superior*). Denne, der var oprettet ved en deling af de tyske klostre i 1348,<sup>12</sup> oplevede i løbet af det 14. århundrede en kraftig ekspansion mod nord og øst. Omkring 1410 omfattede den således foruden kærneområderne Franken og Bayern det nuværende Østrig, Ungarn, Tjekkiet, Østtyskland, Polen og Danmark. I 1411 traf ordenens generalkapitel beslutning om at dele denne vidtstrakte provins i to, idet klostrene i Böhmen, Polen, Preussen, Sachsen, Thüringen og Ungarn udskiltes til en selvstændig provins, der fik navnet Böhmen (*Bohemia*).<sup>13</sup> Det siges ikke, men må formodes, at det nygrundlagte danske kloster er fulgt med ind i den nye provins. I 1440 besluttede imidlertid generalkapitlet påny at ændre provinsforholdene. Klostrene i Sachsen, Thüringen, Schlesien, Preussen, det nordlige Polen og Danmark – hvor der nu med grundlæggelserne i Skalskør 1418 og Helsingør 1430 var tre klostre – skulle for fremtiden danne provinsen Sachsen (*Saxonia*), mens konventerne i Böhmen, Ungarn og det øvrige Polen skulle lægges tilbage under den øvre-tyske provincialpriors myndighed.<sup>14</sup> Denne ordning varede med en mindre justering,<sup>15</sup> indtil generalkapitlet 1462 traf bestemmelse om at ændre forholdene på den måde, det nu fremdragne dokument bringer vidnesbyrd om. Det blev iøvrigt en ordning, der skulle vise sig at være gyldig, indtil de protestantiske bevægelser fra 1520'erne omkalfatrede forholdene.

De generalkapitelbeslutninger, jeg her har trukket frem, vidner om, at den øveste ordensledelse har haft svært ved at fastlægge varige administrative rammer for ordenens virke i det nordlige og mellemste Østeuropa. Årsagen hertil var næppe kun de mange forskellige sprog og den store afstand mellem klostrene, som blev brugt som argumentation for provinsoprettelserne i 1462, men vel nok så meget de politisk ret kaotiske forhold i denne del af Europa: de mange lande, af hvilke kun få var helt selvstændige, de skiftende personalunioner og lensforhold,

de tilbagevendende tron- og fraktionsstridigheder, de hyppige nationale oprør og religiøse krige;<sup>16</sup> alt sammen noget, der kunne gøre en fælles provinsadministration temmelig ineffektiv, ja vel til tider ganske illusorisk.

Betragtes herefter ordenens almene situation omkring midten af 1400-tallet, kan man konstatere, at den var præget af modsatrettede og skismatiske tendenser. Baggrunden herfor var, at munkene, der levede som tiggermunke i byerne, samtidig skulle efterleve en ordensregel, der oprindeligt var udformet for et liv i 'ørkenens' ensomhed og isolation.<sup>17</sup> Det skabte naturligvis problemer, og man kan da også i det 14. og 15. århundrede iagttage utallige afvigelser fra den strenge, kontemplative ordensregel, enten forårsaget ved dispensation eller negliger.<sup>18</sup> I 1430 fremsatte ordensledelsen derfor et ønske om at få reglen ajourført eller tilpasset munkenes faktiske situation. Det skete to år senere, da pave Eugenius IV godkendte en ændret og mildere ordensregel, som generalkapitlet derpå i 1440 bestemte skulle følges af alle ordensmedlemmer.<sup>19</sup>

Denne ændring af ordensreglen løste imidlertid kun en del problemer. Der var nemlig gennem hele det 15. århundrede samtidig bevægelser, hvis tilhængere mente, at man i stedet skulle gå tilbage og efterleve, så nøjagtigt som det overhovedet var muligt, den oprindelige *regulas* bogstav og intention. Man skulle derfor give afkald på alle privilegier og dispensationer og med magt fjerne, hvad der måtte være af misbrug. For tilhængerne af disse bevægelser repræsenterede den ændrede ordensregel en uacceptabel lempelse. Tre norditalienske klostre, der havde tilsluttet sig denne strengere observans, appellerede derfor til paven, og i 1442 gav Eugenius IV dem tilladelse til at måtte danne deres egen kongregation, direkte underlagt ordenens generalprior (den mantovanske kongregation).<sup>20</sup> Tilsvarende kongregationer var – såvidt vi kan se – under opsejling i Rhinegnene og i Sydfrankrig.<sup>21</sup> Man kan derfor konkludere, at karmeliterordenen omkring 1450 omfattede adskillige livsformer, spændende fra den mantovanske kongregation over provinser og klostre, der mere eller mindre forsøgte at følge den mildere ordensregel af 1432, til klostre og munke, der kun i begrænset omfang efterlevede ordenens bestemmelser.

Da franskmænden Johannes Soreth i 1451 blev valgt til ny generalprior, fik ordenen en leder, der åbent støttede de bestræbelser, der var i gang for at få munkene til at leve et mere religiøst liv. På generalkapitlet i Bruxelles 1462, der iøvrigt samlede langt flere deltagere end normalt,<sup>22</sup> fremlagde han derfor en række reformlove, der skulle ophæve dispensationer og fjerne misbrug.<sup>23</sup>

Provinsændringerne 1462 og herunder etableringen af en dansk ordensprovins kan nemt knyttes til disse tanker og ønsker om reformer. Thi for at føre dem ud i livet, mente man, at det var nødvendigt at have effektivt fungerende provinser.<sup>24</sup> For Nordøsteuropas vedkommende vil det formodentlig sige, at provinsgrænserne så vidt muligt måtte tilpasses de politiske og nationale realiteter.<sup>25</sup> At Danmark så ved samme lejlighed blev gjort til en selvstændig provins, kan skyldes samme årsag, men også at Nordens klostre kun med vanskelighed lod sig administrere fra Sachsen. Et vidnesbyrd herom er, at de inden deres selvstændighed havde dannet et provinsvikariat.<sup>26</sup>

I generalkapitelakterne fra Bruxelles 1462 benævnes den danske provins *Dacia et Norvegia*,<sup>27</sup> senere kaldes den i akterne blot *Dacia*.<sup>28</sup> I andre kilder kan navnet *Dacia et Suecia* findes.<sup>29</sup> Hvilket område, provinsen reelt dækkede, har derfor tidligere været lidt usikkert. Postreformatoriske udenlandske karmeliterforfattere har i hvert fald undret sig. De opfattede nemlig *Dacia* lig den antikke romerske provins af samme navn og mente derfor, at provinsen foruden de nordiske lande måtte have omfattet Transylvanien, Valakien og Moldavien.<sup>30</sup> I oprettelsesdokumentet får vi imidlertid klar besked: provinsen hedder *Dacia* og består af Danmark, Sverige, Götaland, Norge, Island og Orkneyøerne.

Var årsagen til provinsoprettelserne den store afstand mellem klostrene, som oprettelsesdokumentet siger, og ønsket om effektivt fungerende provinser, kan man undre sig over, at generalkapitlet har oprettet en så omfattende dansk provins. Modsætningen mellem argumentation og beslutning er imidlertid kun tilsyneladende, thi ser vi på de forhold, der *de facto* eksisterede i 1462, var den danske provins med de territorier, der blev tillagt den, en ren fiktion! Der fandtes nemlig på det tidspunkt kun klostre i Landskrona, Skelskør, Helsingør og Örebro.<sup>31</sup> Nogen klosterrealitet lå der altså ikke bag den geografisk store provinsdannelse. Derimod falder provinsen *Dacia* nogenlunde sammen med den danske unionskonges magtområde, et sammenfald der ligesom antyder, at det *også* har været politiske motiver, der har bestemt provinsens geografiske udstrækning. Det er derfor ikke helt umuligt, at initiativet – som Wieselgren fortalte – er udgået fra dansk side. Et vist samarbejde mellem danske udsendinge og den internationale ordensledelse må man forudsætte.<sup>32</sup>

Christiern Pedersen fortæller, at provinsoprettelsen kom de danske munke 'megit till gaffn och nytte', thi de gaver, der blev skænket klostrene, blev nu her i landet. Vi må tillige regne med, at karmelitermunkene ved at danne deres egen provins og have en hjemlig provincialpri-

or har fået mulighed for at manifestere sig langt kraftigere i det danske samfund. Nu kunne de optræde på lige fod med franciskanere og domikanere, og deres provincial måtte indbyrdes til de samme kirkelige synoder og verdslige møder som disse ordeners danske ledere. Resultatet udeblev heller ikke: 4 nye klostre – i Sæby, Varberg, Århus og Sølvesborg – blev stiftet inden år 1500, samtidig med at gaverne synes at være tilflydt de ældre klostre i større mængde end før.<sup>33</sup> Munkene fik desuden kontakt til universitetet og kongehuset. Både Anders Christiensen og Poul Helgesen var en tid universitetslærere,<sup>34</sup> og begge brugtes af hoffet: Anders Christiensen i et tremands gesandtskab til Rusland i 1499,<sup>35</sup> Poul Helgesen som prædikant ved flere lejligheder.<sup>36</sup> Sidstnævnte var som bekendt desuden aktiv i oprøret mod Christian II og noget senere det katolske partis førende teologi i kampen mod protestanterne. Havde de danske klostre fortsat været underlagt en sachsisk provincial, er det ikke sikkert, at den centrale placering, klostrene og deres munke indtog i det danske samfund fra slutningen af 1400-tallet, havde været mulig.

## 2

Den 3. juni 1503 deltog Anders Christiensen som nyudnævnt provincialprior i generalkapitlet i Piacenza i Norditalien.<sup>37</sup> Ved samme lejlighed blev ordenens generalprokurator Petrus Terrasse valgt til generalprior. Han levede dog kun til 1511 og erindres især for rundhåndet at have uddelt privilegier og dispensationer til klostre og munke.<sup>38</sup> Skønt allerede samtiden følte, at han nok havde været lidt for gavmild – hans dispensationer blev tilbagekaldt og annulleret allerede i 1517<sup>39</sup> – kan man ikke helt afvise, at dette slette eftermæle også skyldes, at han er den eneste generalprior før 1600, fra hvis kancelli en egentlig brevbog er bevaret.<sup>40</sup> I denne findes fire notitser vedrørende danske munke.

Den første notits stammer fra selve generalkapitlet 1503 og indgår i en liste over de deltagende provincialpriorer, der af den nyudnævnte ordensgeneral fik privilegier og udnævnelser med hjem. Som den sidste i rækken er opført Anders Christiensen's navn, men der er desværre ingen oplysning om, hvad bevillingen til ham gik ud på (*kilde 2*).

De tre næste er alle fra samme dag, den 18. juli 1506. De har indirekte været kendt i Danmark siden 1930'erne, idet ordenshistorikeren Benedictus Zimmerman (= Benedictus a Sancta Cruce) fortalte om dem i et brev til Johannes Lindbæk. Denne må have vist brevet til J. Oskar Andersen, for han omtaler dem i sin bog om Poul Helgesen i 1936. Det sker dog med forkert årstalsangivelse.<sup>41</sup>

I den første notits gøres provincialprior, magister Anders Christiensen til generalvikar, det vil sige til generalens stedfortræder, i provinsen *Dacia* (kilde 3). Han kunne da visitere klostre og træffe beslutninger i generalens navn. Genstridige munke satte sig derfor ikke kun op mod deres provincial, men tillige mod ordenens øverste autoritet, og kunne ikke længere appellere hans beslutninger. Unddraget hans myndighed var forfalskning af segl, det vil sige forfalskning af privilegiebreve, tildeling af lektor-, baccalaureus-, magister- og doktorgrader, der gav modtagerne særlige rettigheder i klostret,<sup>42</sup> samt konspiration mod generalens person.<sup>43</sup>

Det er ellers ikke meget, vi ved om generalvikarer for Danmark. Stillingen synes normalt at have været besat af en udlænding. I 1479 løstes således den øvre-tyske munk Nicolaus Mord fra posten som generalvikar for ordensprovinserne Øvre-Tyskland, Sachsen, Böhmen og Danmark,<sup>44</sup> og i 1514 var italieneren Stephanus de Consortis de Brixia visitator og generalvikar *cum plena potestate* i de to tyske provinser og Danmark.<sup>45</sup> Så sent som 1530 visiterede vistnok endnu en udlænding de danske klostre som generalvikar.<sup>46</sup> Stillingen synes desuden ofte at have været tidsbestemt, eftersom der er belæg for, at generalkapitlet kunne tilbagekalde besættelserne.<sup>47</sup> Det er derfor næppe sandsynligt, at Anders Christiensen stadig beklædte embedet i 1512, som Oskar Andersen mente i sin ellers udmærkede bog om Poul Helgesen.<sup>48</sup>

De to sidste notitser vedrører danske munkes studier ved universitetet i Louvain i det nuværende Belgien. I den ene tildeles lektor Palle Jensen eller Hansen (*Paluus Joannis*) baccalaureusgraden og får samtidig tilladelse til at læse Sentenserne i 1507 (kilde 4); i den anden får broder Christian Troelsen (*Christiernus Trugelli*) tilladelse til at studere logik og fysik i fire år (kilde 5).

Mens den sidste munk er os ganske ukendt,<sup>49</sup> har vi kendskab til Palle Jensen fra et par andre kilder. Fire år tidligere, den 15. maj 1503, blev han nemlig sammen med en anden ordensbroder Peter Hemmingsen immatrikuleret som teologisk student i Louvain. Han var da allerede præst og siges iøvrigt at stamme fra ærkebispedømmet Lund.<sup>50</sup> Og i 1512, ni år senere, ansøgte han paven om tilladelse til, idet hans familie betalte, at måtte studere til magister- eller doktorgraden ved universitetet i Uppsala for derefter at tage ophold i klostret i Örebro. Anmodningen blev støttet af ordenens generalvikar og imødekommet af paven den 22. december 1512.<sup>51</sup> Der foreligger desværre ingen vidnesbyrd om, han også gennemførte sine studier og blev munk i Örebro. Men det studieforløb, der aftegner sig i de tre kilder, synes at have

været ret typisk, eftersom et universitetsstudium normalt først påbegyndtes, når munken havde gennemgået ordenens interne uddannelse og var blevet viet til præst. Det at familien betalte, var heller ikke ualmindeligt.<sup>52</sup>

Palle Jensen, Peter Hemmingsen og Christian Troelsen var iøvrigt ikke de eneste danske karmelitermunke, der blev sendt til universiteterne i den nedertyske ordensprovins.<sup>53</sup> Af akterne fra denne provins kan vi se, at en ellers ukendt broder Frans fra Helsingør studerede teologi i Köln 1530-1531,<sup>54</sup> samt at enkelte munke fra denne provins kom til Danmark for at dygtiggøre sig. I årene 1518-1519 opholdt således Hermannus de Alkmaar og i 1523 Adrianus de Schonhoven og Cornelius de Gouda sig her i landet.<sup>55</sup>

Det at danske munke blev sendt til Nedertyskland og ikke som tidligere til Rostock og Greifswald for at studere,<sup>56</sup> og at munke herfra kom til Danmark, kan vel ses som et resultat af den politiske, handelsmæssige og kulturelle nyorientering, der fandt sted i kongerne Hans' og Christian II's regeringstid.

### 3

Den 8. maj 1524 valgtes på ordenens generalkapitel i Napoli Nicolaus Audet, provincial for Det hellige Land og generalvikar, til ordensgeneral. Hermed indledtes ordenens anden reformperiode.<sup>57</sup> Meningen var, at ordenslivet nu *skulle* reformeres – og det med tvang! De munke, der ikke ville ændre deres livsform og give afkald på – hvad man kunne opfatte som – uretmæssige privilegier, skulle simpelthen forflyttes til steder, hvor de ikke kunne ødelægge den reformerede disciplin. Audet foretog derfor efter sit valg lange visitationsrejser til de forskellige provinser for med sin autoritet at få reformerne gennemført: 1524-1528 var han i Nord- og Syditalien, 1528-1530 i Frankrig, Tyskland og Nederlandene og 1531 i Spanien.<sup>58</sup> De provinser, han ikke selv kunne overkomme at besøge, gav han andre fuldmagt til at visitere og reformere. Således blev Theodoricus de Gouda, provincialprior for den nedertyske ordensprovins, den 7. april 1529 betroet overopsynet med provinserne Sachsen, Danmark og Böhmen, hvor kætteriet ifølge generalen bredte sig mere og mere.<sup>59</sup> Hvorledes denne i praksis har røgtet sit hverv, ved vi ikke.<sup>60</sup> Det eneste, vi kan konstatere, er, at det i de følgende år undertiden lykkedes ham at skaffe sig informationer om forholdene i disse provinser, som han kunne lade gå videre til sin ordensgeneral.

Efter sine visitationsrejser udarbejdede generalprior Audet et fire-siders dokument om ordenens tilstand.<sup>61</sup> I summarisk form gennemgår han her ordenens 29 provinser og 2 kongregationer én efter én, idet han noterer størrelsen og antallet af klostre, antallet af munke, graden af reform, det åndelige klima samt tilføjer nogle bemærkninger om provincialen: om hans hellighed, viden, intellektuelle og administrative evner. Sammenligner man de givne oplysninger, viser det sig ikke overraskende, at informationsmængden varierer fra provins til provins. Enkelte provinser kan han nemlig beskrive med adskillige detaljer,<sup>62</sup> mens andre bliver mere pauvert omtalt. Det sidste gælder provinsen *Skotland*, hvor han kun kan notere, at den på grund af afstanden er lidet kendt, og at provincialen er tilstrækkelig god;<sup>63</sup> *Sachsen*, hvor han siger, at den tidligere var en god provins, men at den nu er ødelagt af lutheranerne,<sup>64</sup> og *Böhmen*, hvor han meddeler, at den engang havde mange klostre og var en god provins, men at den nu er fuldstændig ødelagt.<sup>65</sup>

Hvad kan Audet så fortælle om *Danmark*? Først, at den tidligere havde mange klostre, men at den nu var reduceret til næsten intet på grund af lutheranerne (*kilde 6*). Det er en beskrivelse, der stort set svarer til den, han giver af Sachsen og Böhmen. Den er iøvrigt korrekt, thi af provinsens 10 klostre fungerede i 1531 formodentlig kun Sæby, Sølvesborg og Helsingør.<sup>66</sup>

Dernæst, at provincialen var en meget lærd mand, som havde skrevet mod lutheranerne. Poul Helgesens forfatterskab var altså noget, man havde lagt mærke til i udenlandske karmeliterkredse! Skudsmålet *vir doctissimus* var der iøvrigt kun få provincialer, der fik.<sup>67</sup> Efter generalens opfattelse – eller efter den opfattelse, hans meddelelsesmand havde – må Poul Helgesen derfor intellektuelt have hævdet sig ganske godt blandt sine ordensfæller – internationalt set.

#### 4

Den 7. april 1529 betroede Audet som nævnt den nedertyske provincialprior overopsynet med de nord- og østeuropæiske provinser. Som følge heraf fandt der i de følgende år en regelmæssig korrespondance sted mellem de to ordensledere. Af denne er mange rester bevaret i en samling afskrifter, foretaget af karmelitermunken Philippus a Sancto Johanne i 1691. De befinder sig idag i Frankfurt am Mains gamle karmeliterkloster, der nu er indrettet som byens Stadtarchiv.<sup>68</sup> Under-søger man brevsamlingen, viser det sig, at det især er brevene fra

ordensgeneralen, broder Philippus har ladet afskrive; derfor er Theodoricus' breve med kommentarer og svar på generalens forespørgsler for det meste gået tabt. Det er ærgerligt, for de kunne have indeholdt nok så interessante oplysninger.

I seks af de bevarede breve er der oplysninger om Danmark. De er normalt ganske kortfattede, blot et par linier eller så. Det *kan* dog skyldes frater Philippus, thi han nøjedes vistnok ofte med blot at give et sammendrag af indholdet i de breve, han kopierede til sin samling.<sup>69</sup> Fra de bevarede afskrifter kan vi derfor ikke umiddelbart slutte, at originalbrevene ikke har haft flere detaljer.

Det første brev er fra den 29. september 1532 og er skrevet af Audet i Venezia. Det er svar på en redegørelse fra Theodoricus, som nu er gået tabt. Ordensgeneralen skriver her, at han kun kan være bedrøvet ved at læse om situationen i Danmark, samt at han brændende ønsker oplysninger om forholdene i Sachsen, Böhmen og de øvrige provinser (*kilde 7*). Differentieringen synes at vise, at den nedertyske provincial har haft mulighed for at få informationer fra Danmark, men ikke fra de andre provinser.

Det andet brev er ligeledes skrevet af Audet. Det er fra Napoli og er dateret den 29. august 1533. Heri udtrykker ordensgeneralen sin store sorg over ordenens tab i Sachsen og Danmark og må følgelig have fået informationer om situationen i disse lande. Hvordan han har fået dem, ved vi ikke, men når han samtidig bemærker, at han i flere år ikke har fået brev fra Böhmen og Polen, er det nærliggende at slutte, at det har han fra Danmark og Sachsen (*kilde 8*). I så fald *kan* hans viden om Danmark gå tilbage til Poul Helgesens kancelli.<sup>70</sup>

Det tredje brev, skrevet af Theodoricus de Gouda i Köln den 29. april 1535, indeholder ikke meget, eftersom han blot indberetter, at tilstanden rundt omkring ham er uændret: landene, heriblandt Danmark, holder fast ved deres falske meninger (*kilde 9*).

Ej heller det følgende brev, skrevet af Audet den 28. eller 29. september 1535 i Cremona, er rigt på informationer. Ordensgeneralen kommenterer forholdene i Nordeuropa og giver udtryk for sin frygt for provinsen Danmarks undergang (*kilde 10*). Et brev fra Theodoricus eller Danmark kan ligge bag hans kommentar.

Til gengæld er det næste brev, skrevet af Theodoricus i Köln den 14. eller 19. januar 1538, så detaljeret, at det må høre til blandt vore vigtigste kilder til opløsningen af klosterliv i Danmark. Det er overleveret i to afskrifter, idet også den tyske karmelitermunk Jacobus Milendunck (død 1682) har optaget det i sin omfattende samling af ordenshistoriske tekster fra den nedertyske provins.<sup>71</sup>

I dette brev meddeler Theodoricus de Gouda sin ordensgeneral, at et kongeligt edikt i Danmark havde påbudt de munke, der ikke ville aflægge ordensdragten, at forlade landet. Munkene havde derfor deporeret deres værdigenstande hos nogle velgørere og var draget bort. Han havde nu taget imod de ordensbrødre, der var kommet til hans provins, og fordelt dem på provinsens klostre.<sup>72</sup> Kun provincialen Anders Christiensen var forblevet i Danmark – i al hemmelighed, idet nogle embedsmænd så gennem fingre med hans tilstedeværelse (*kilde 11*).

Det kongelige edikt, den nedertyske provincialprior refererer til, er den latinske kirkeordnans af 2. september 1537. Den indeholdt ganske vist intet generelt forbud mod ordensfolk, men sagde dog udtrykkeligt, at tiggermunke ikke måtte opholde sig i kong Christians riger. De måtte hverken tigge, prædike eller høre skriftemål. Kun de af dem, der var gamle og skrøbelige og derfor uegnede til et embede i den nye lutherske statskirke, måtte forblive i deres kloster, hvor de skulle have føden for Guds skyld; de skulle dog aflægge klosterklæderne og undlade at bespotte den protestantiske udlægning af evangeliet.<sup>73</sup>

Den 2. september 1537 fungerede – såvidt vi ved – kun ét karmeliterkloster i Danmark: klostret i Helsingør. Den 20. september samme år gav dets prior Anders Christiensen med konventets samtykke et lejebrev til en borger i Helsingør ved navn Erik Munk. Det var på en grund og jord, der lå vest op til klostrets kirkegårdsmur, og som Erik Munk forpligtede sig til at lade bebygge med en god købstadsbygning.<sup>74</sup> Da det tillige blev bestemt, at han skulle betale 2 mark i fremtidig årlig leje, får man ikke indtryk af, at klostersamfundet stod umiddelbart foran sin opløsning. Alligevel må loven snart være blevet bragt i anvendelse over for munkene, som formodentlig som byens franciskanere året efter har fået tre uger til at afvikle deres sager og rømme landet.<sup>75</sup>

Theodoricus de Goudas brev omtaler velgørere, der kunne lukke øjnene for Anders Christiensen fortsatte, illegale ophold og tage munkenes værdigenstande i forvaring, men hvem de var, ved vi ikke.<sup>76</sup> De øvrige munke blev – med i hvert fald en enkelt undtagelse – eksileret.<sup>77</sup> Jeg har tidligere ment, at de kom til Köln, hvor den sidste lundensiske ærkebiskop Jørgen Skodborg opholdt sig.<sup>78</sup> Det gjorde jeg, fordi Theodoricus' brev er skrevet i Köln. Men strengt taget ved vi dog kun, at de kom til den nedertyske ordensprovins. Og her forsvinder de i nogle gode klostre!

Theodoricus de Goudas brev rejser imidlertid et andet problem: omtalen af Anders Christiensen som provincialprior. Dette embede havde han beklædt i årene 1503-1522, men var da blevet efterfulgt af

Poul Helgesen, der fik embedet bekræftet af generalkapitlet i såvel 1532 som 1539.<sup>79</sup> I danske kilder forsvinder denne imidlertid sidst på året 1534,<sup>80</sup> nogenlunde samtidig med den sidste og ufuldstændigt indførte notits i *Skibykrøniken*.<sup>81</sup> Hvis Anders Christiensen fungerede som provincial 1537/1538, som Theodoricus meddelte sin ordensgeneral, må man spørge, hvad der er blevet af Poul Helgesen? Vil man anse ham for død omkring årsskiftet 1534/1535, som mange har gjort,<sup>82</sup> melder spørgsmålet sig, på hvilket grundlag generalkapitlet i Vicenza kunne bekræfte ham i embedet 1539? Vidste Audet ikke, at det var Anders Christiensen, der stod i spidsen for den *de facto* opløste provins, eller har han og generalkapitlet haft oplysninger om Poul Helgesen, som er forblevet ukendte for os? Afvises kan det vel ikke?<sup>83</sup>

Det sidste brev med relevans for Danmark er skrevet af generalprior Audet i Napoli den 21. oktober 1538. Heri beordrer han Theodoricus de Gouda at meddele de nordeuropæiske provincialer, heriblandt den danske, at det berammede generalkapitel er flyttet fra Rom til Vicenza i provinsen Veneto (*kilde 12*). Det er dog tvivlsomt, om den nedertyske provincial kunne få sendt et brev til Danmark på dette tidspunkt. Hvem skulle han iøvrigt adressere det til? Til den gamle Anders Christiensen, der ikke ville eller kunne forlade landet, eller til de danske munke, der opholdt sig i eksil *extra provinciam*? Såvidt vi kan se, var der da heller ikke nogen dansk repræsentation på kapitlet i Vicenza i maj 1539.

Den korrespondance mellem generalprior Nicolaus Audet og Theodoricus de Gouda, som her er trukket frem, fandt sted i en tid, hvor katolicismen – og dermed også karmeliterordenen – oplevede sin formodentlig største krise. De mange breve bringer da vidnesbyrd om, hvorledes denne ordens øverste leder konstant har søgt at holde sig underrettet om forholdene i de for ham så fjerne nordeuropæiske provinser. At de oplysninger, han fik, tilsyneladende var lidet detaljerede, kan vi som historikere kun beklage.

## 5

I slutningen af året 1533 nedlagde prioren for karmeliterklostret i Ipswich John Bale sit embede, trådte ud af ordenen og giftede sig. Han, der var født 1495, havde da en lang karriere indenfor ordenen og universitetsverdenen bag sig: indtrådt som 12-årig i klostret i Norwich, immatrikuleret ved universitetet i Cambridge 1514, studier ved universiteterne i Toulouse og Louvain 1527, baccalaureus i Cambridge 1528

eller 1529, prior i Maldon 1529, i Doncaster 1530 og i Ipswich 1533.<sup>84</sup>

Imidlertid bragte hans reformatoriske synspunkter ham ofte på kant med myndighederne,<sup>85</sup> og i begyndelsen af 1540'erne måtte han for at undgå arrestation søge tilflugt i Nederlandene og Tyskland med sin familie. Her opholdt han sig til 1548 eller 1549. Den 22. oktober 1552 blev han udnævnt til protestantisk biskop af Ossory i Irland, men ragede dog ved sin religiøse arrogance og sit forsøg på at indføre *the second prayer-book* uklar med befolkningen og den lokale gejstlighed. Da Mary Tudor året efter overtog tronen, valgte han derfor i september 1553 påny at flygte til det europæiske kontinent.<sup>86</sup> Han vendte først tilbage til England under dronning Elisabeth i 1559, fik et præbende i Canterbury og døde her i november 1563.

John Bale var en utrættelig propagandist, der konstant kastede sig ud i lidenskabelige og indædte kontroverser med religiøse modstandere. Samtidig var han dog også livet igennem en uhyre flittig samler af historiske, antikvariske og biografiske notitser og manuskripter. Blandt hans utallige skrifter, der omfatter skuespil, religiøse pamfletter, prædikener, historiske og biografiske afhandlinger, findes adskillige om karmeliterordenen.<sup>87</sup>

Et af disse er manuskriptet *Selden supra 41* i The Bodleian Library i Oxford. Det består af 402 tætbeskrevne blade og indeholder flere mindre skrifter, blandt andet en *Cronica seu Fasciculus temporum ordinis Carmelitarum* (fol. 107 til 196). I dette mindre skrift finder vi en lang række summariske biografier, dels over ordenens hellige mænd, dels over dens mere fremtrædende medlemmer gennem tiderne. Skriftet har derfor mere karakter af en katalog end en krønike i traditionel forstand. Overraskende er det i denne at se de to sidste danske provincialpriorer nævnt.

Om Anders Christiensen hedder det her, at han var en ypperlig professor i teologi, og at han havde udgivet forskellige ting til ordenens nytte og anseelse. Årstallet 1516 knyttes til hans virke (*kilde 13*).

Og om Poul Helgesen, at han var doktor og sammen med provincialprior Franciscus Alianus fra Apulien gjorde sig gældende på generalkapitlet i Padova i 1532 (*kilde 14*).

Er disse ultrakorte oplysninger, der delvis er nye for danske forskere, nu også troværdige? For at besvare det spørgsmål, er det nødvendigt at undersøge, hvorledes de forholder sig til det, vi i forvejen ved om de danske provincialer.

Om Anders Christiensen, der som tidligere nævnt var provincialprior 1503-1522, ved vi, at han som universitetslærer deltog i rektorvalget

på Københavns Universitet i 1497.<sup>88</sup> Men om dengang også var teologisk professor, foreligger der ingen oplysning om.<sup>89</sup> I 1514 kalder Christiern Pedersen ham imidlertid 'Sacre theologiae doctor ac professor eximius',<sup>90</sup> så her har vi et udsagn, der svarer til John Bales. Derimod har vi intet kendskab til et eventuelt forfatterskab.<sup>91</sup> Hvad der gemmer sig bag ordene 'udgivet forskellige ting til ordenens nytte og anseelse', er nu heller ikke helt klart. Det ville jo være nærliggende at gisne på, at det drejede sig om teologiske afhandlinger, selv om det også kunne være nogle ordenshistoriske skrifter. Anders Christiernsens historiske interesse er jo bevidnet af Christiern Pedersen – dels i forordet til Saxoudgaven 1514,<sup>92</sup> dels i *Den danske Krønike*.<sup>93</sup> Og da karmeliteroplysningerne i sidstnævnte værk sandsynligvis går tilbage til ham, har vi her tillige et vidnesbyrd om en ordenshistorisk interesse, der nemt kan have ført til det forfatterskab, Bale omtaler. Årstallet 1516, der ellers ikke kan knyttes til nogen kendt begivenhed i den danske provincials liv, må vel referere til et udgivelsesår.

Går vi herefter til Poul Helgesen, er det vel tvivlsomt, om han havde en doktorgrad, som Bale meddeler. Selv kaldte han sig altid enten baccalaureus eller lektor. I genralkapitelakterne benævnes han dog magister, hvilket ofte i datiden blev ækvivaleret med doktor.<sup>94</sup> Er dette mindre væsentligt, er det unægteligt mere interessant, om han i 1532 var i Norditalien for at deltage i ordenens generalkapitel. Ifølge akterne fandt mødet sted i maj måned,<sup>95</sup> og han må derfor have været borte fra Danmark en stor del af året 1532, ja måske helt fra eftersommeren 1531.

Undersøger vi Poul Helgesens færdens omkring 1532, viser det sig, at han tilsyneladende i foråret og forsommeren 1531 opholdt sig i Århus, hvor han fik flere skrifter trykt.<sup>96</sup> Men da hans opholdssted de følgende år ikke kendes, kan man ikke på det grundlag tage stilling til oplysningen om hans kapiteldeltagelse.<sup>97</sup>

Man kan derfor gå til *Skibykrøniken* for at se på dens notitser fra årene 1531 og 1532. Disse drejer sig om 1. billedstormen i Vor Frue Kirke i København den 27. december 1530; 2. Hans Tavsens gerninger; 3. Roskildebispen Joachim Rønnow; 4. Christian II's angreb på Norge; 5. herredagen i København i april 1532, hvor man forhandlede om, hvorledes den afsatte konge kunne fordrives; 6. overenskomsten med kongen og dennes tilfangetagelse i Oslo; 7. Roskildeprovsten Kønike Jepsens død den 11. november 1531; 8. en ukendt gejstlig; 9. Roskildekanniken Laurits Olsens død 1532.<sup>98</sup>

Ser vi nærmere på disse notitser, bemærker man, at Poul Helgesen i forbindelse med genindvielsen af Vor Frue Kirke har ladet plads stå

åbent i manuskriptet for datoen den 15. november 1531, som han åbenbart havde glemt eller ikke kendte.<sup>99</sup> Videre at beretningen om Christian II's angreb på Norge – med Heises ord – 'er meget uklar og i sine Enkeltheder ingenlunde korrekt', og at de brevskeber, der lå bag forhandlingerne med og fængslingen af kongen, har været ham ukendte.<sup>100</sup> Desuden kan man konstatere, at der med indførslen af Kønike Jepsens død er bragt uorden i den ellers fortløbende krologi, samt at der mod sædvane er omtalt et dødsfald uden datoangivelse (Laurits Olsens).<sup>100a</sup>

Det må dog siges, at krøniken er vanskelig at vurdere under året 1532. Det skyldes, at der efter Kønike Jepsen-notitsen er fjernet et blad, hvorved den gejstlige person, der er omtalt i fortsættelsen, er blevet anonym. Måske har Heise ret i, at Poul Helgesen på det nu manglende blad har fortalt om Aage Sparres resignation og Torben Billes overtagelse af ærkebispesædet i Lund i juli 1532.<sup>101</sup> Det er naturligvis et gæt, men er det ikke tilfældet, er det påfaldende, at en vigtig kirkehistorisk begivenhed er forbigået i tavshed.

Vi kan således finde flere uklarheder og mangler samt en kronologisk brist i *Skibykrønikens* behandling af begivenhederne i 1531 og 1532. De kan nemt forklares ved, at forfatteren har været borte fra landet og først fået underretning om begivenhederne, da han vendte hjem. Men noget bevis kan de trods alt ikke være.

Går vi herefter til *generalkapitelakterne* fra Padova, må man erkende, at der her intet er, der viser, at Poul Helgesen eller andre danskere deltog i mødet; havde det været tilfældet, skulle han eller en af hans to *socii* ifølge bestemmelserne nemlig være opført i diffinitorlisten, således som det er sket med den tilstedeværende Franciscus Alianus.<sup>102</sup> Man må dog gøre opmærksom på, at ingen hidtil har undersøgt disse akters pålidelighed, hvorfor det er et åbent spørgsmål, hvor meget der kan sluttes ud fra deres tavshed.<sup>103</sup>

Kun få af John Bales oplysninger kan altså bekræftes af andre kildeudsagn, og derfor trænger spørgsmålet om hans generelle kildeværdi sig på. Den regnes normalt for høj,<sup>104</sup> men er i virkeligheden aldrig blevet undersøgt nærmere. Det skal heller ikke ske her, blot skal enkelte oplysninger, der måske kan bidrage til en vurdering af hans meddelelser, gives.

Moderne forskere regner således med, at Bale er begyndt at indsamle det materiale, der indgår i *Selden supra* 41, allerede som ung munk i klostret i Norwich. Selve manuskriptet menes dog først udarbejdet efter studier i nedertyske klosterarkiver i eksilårene efter 1540.<sup>105</sup> Skriftet *Cronica seu Fasciculus temporum ordinis Carmelitarum*, hvis sene-

ste årstal er 1539, knytter sig iøvrigt til en tradition indenfor ordenen, thi op gennem det 15. århundrede sad adskillige karmelitermunke og sammenskrev lignende biografiske kataloger over fremtrædende ordensfæller. Ja, man kan endog finde traditionen udtrykt i billedlig form på Sæby kirkes hvælvflige.<sup>106</sup> Ud fra de kataloger, der kendes, får man indtryk af, at det, munkene skrev, var korte faktuelle oplysninger, og at de i vid udstrækning om ikke verbalt, så indholdsmæssigt har kopieret hinanden.<sup>107</sup> John Bales skrift adskiller sig hverken i anlæg eller i arten af informationer fra de øvrige; det har dog langt flere personer, hvorfor han må have foretaget omfattende kildestudier. Selv nævner han i sin indledning seks nedertyske karmelitermunke som sine autoriteter. Men eftersom den sidste af disse døde i 1527,<sup>108</sup> kan de naturligvis kun delvis have forsynet ham med oplysningerne om de danske provincialpriorer. Vi er derfor tvunget til at lede efter andre informationskanaler.

Karakteristikken af Anders Christiensen som professor, hvor ordvalget er næsten identisk med Christiern Pedersens, gør det sandsynligt, at Bale har kendt dennes Saxoudgave fra 1514. Ligeledes tyder omtalen af Poul Helgesen og Franciscus Alianus i samme notits på, at han har benyttet en afskrift af generalkapitelakterne fra 1532, thi her bekræftes de to provincialer umiddelbart efter hinanden.<sup>109</sup> Ingen af disse skriftlige kilder kan dog have givet ham andet end danskernes navne, universitetsgrad og stilling. Spørgsmålet bliver derfor, om han har konstrueret de øvrige oplysninger selv, eller om han har dem fra andre? Det er et spørgsmål, der ikke kan besvares. Man kan naturligvis hævde, når man tænker på de kontakter, der var mellem Danmark og Nedertyskland, at det ikke er usandsynligt, at han har fået dem af nogle hollandske eller tyske munke, han besøgte under eksilet. Ja, det er vel ej heller helt utænkeligt, at de i virkeligheden kan stamme fra de danske munke, der 1537/1538 kom til den nedertyske provins?

John Bales oplysninger om Anders Christiensen og Poul Helgesen kan således hverken kontrolleres eller bekræftes. Ej heller kan hans kildeværdi vurderes generelt, thi ved et kompilationsværk som det foreliggende er den ikke kun afhængig af hans evne til at opfatte og gengive korrekt, men også af pålideligheden af de mange kilder, han har benyttet. Da han nu knytter et for os ukendt årstal til Anders Christiensen virke, vil jeg mene, at oplysningerne om denne munk er troværdige, men at meddelelsen om Poul Helgesens kapiteldeltagelse i 1532 næppe er korrekt. Den manglende omtale i generalkapitelakterne må trods alt veje tungere end de svage indicier, der kan fremføres på grundlag af *Skibykrønike*s notitser.

De to notitser, jeg her har medtaget fra John Bales store katalog, viser, at Anders Christiernsen og Poul Helgesen var så kendte i udlandet, at den ordenshistorisk interesserede englænder fandt dem værd at optage i sin fortegnelse over ordenens fremtrædende mænd. Det var en vurdering, der desværre forholdsvis hurtigt gik i glemmebogen indenfor ordenen.<sup>110</sup>

1. Undersøgelsen i Rom blev muliggjort ved ophold på Det danske Institut, og jeg vil gerne med denne afhandling takke bestyrelsen for Dronning Ingrid's Romerske Fond for denne tildeling. Videre beder jeg karmeliterpaterne Pio Serracino-Inglott, Joachim Smet og Leo van Wijmen modtage min hjerteligste tak for deres hjælpsomhed under mine besøg på ordensarkivet. At en lignende tak ikke længere kan rettes til professor Niels Skyum-Nielsen er for mig en dyb sorg. Inden sin død i 1982 nåede han, der siden mit første universitetsår altid havde vist mine studier stor velvilje og interesse, at kontrollere mine transskriptioner og oversættelser. Det er derfor naturligt, at jeg dedicerer nærværende afhandling til hans minde.
2. Provinsen ophørte reelt at eksistere omkring årsskiftet 1537/1538, men fortsatte dog at figurere i ordensledelsens bevidsthed århundredet ud. Den findes nemlig omtalt i generalkapitelakterne 1539, 1548, 1564, 1575, 1580 og 1593, selv om der kun det første og det sidste år blev udpeget en provincialprior for Danmark. Se *Acta capitulorum generalium ordinis fratrum b.v. Mariae de Monte Carmelo*, ed. Gabriel Wesels, Romae 1912, I pp. 403, 419, 450, 498, 547 og 586 (i det følgende forkortet ACG).
3. Adrianus Staring, *Der Karmelitengeneral Nikolaus Audet und die Katholische Reform des XVI. Jahrhunderts = Textus et studia historica Carmelitana* vol. III, Rom 1959 p. XXVI. – Desuden blev Borgokvarteret og dermed Sta Maria klostret udsat for hærgning og plyndring af kejser Karl V's tropper i 1527, men hvor meget der ved den lejlighed gik tab, vides ikke. Om il *sacco di Roma* se Judith Hook, *The Sack of Rome, 1527*, London 1972 pp. 164-180.
4. På de enkelte provinskapitler valgtes forud for generalkapitlet 2 *socii* for provincialen, der sammen med denne skulle deltage i generalkapitlet. En af de 3 deltagere blev udpeget som provinsens *diffinitor*, der sammen med generalprien og de øvrige provinsers diffinitorer fungerede som et lederskab, så længe generalkapitlet varede; cf. Joachim Smet, *The Carmelites, A History of the Brothers of Our Lady of Mount Carmel*, Darien, Illinois 1975, I p. 21.
5. ACG I p. 239.
6. Fx. i 1411, 1440 og 1472, ACG I pp. 144, 191-192 og 260.
7. Christiern Pedersen har oplysninger om adskillige karmeliterklostres oprettelse, og da han i anden forbindelse fortæller, at Anders Christiernsen er hans meddelelsesmand, er det naturligt at regne med, at denne også har forsynet ham med oplysninger om klostrenes oprettelse. Samme opfattelse havde iøvrigt J. Oskar Andersen, *Paulus Helie I*, København 1936 p. 9 note 3. Referencer til Anders Christiernsen findes i *Danske Skrifter V*, ed. C. J. Brandt, Kjøbenhavn 1856 pp. 487 og 501.
8. Christiern Pedersen, *Danske Skrifter V* p. 486. Det sidste udsagn på tysk kan måske oversættes: skal vi bygge danskerne kirker og klostre, skal han selv med smerte yde det sidste. – Som eksempler på tysk udplyndring nævner Christiern Pedersen en

- altærtavle med relikvier, skænket Landskrona kloster af Anders Olufsen Saltensee, som de tyske munke straks sendte til Gdansk, og nogle klenodier, givet samme kloster af kong Erik af Pommern og dronning Philippa, som de førte til Tyskland; ibidem pp. 486-487.
9. Petrus Wieselgren, *De claustris Svio-Gothicis*, Lund 1832, sectio secunda p. 1: 'Ordini in Svecia Carmelit. imperavit Prior Claustri de Saxia Romæ, usque ad an. 1462, cum Papa Pius II, roganti R. Christiano I, Scandinavicis peculiarem præpositum concederet'.
  10. I sin selvforfattede biografi i *Svenskt Biographiskt Lexikon* bd. 20, Upsala 1852, p. 276 oplyser han blot, at bogen '*de Claustris*, pastoral-examens-disputationen, hufvudsakligen utarbetades efter handskrifter', men hvilke, der er brugt, fortæller han ikke.
  11. Christiørn Pedersen pp. 485-486.
  12. ACG I p. 40; cf. Adalbert Deckert, *Die Oberdeutsche Provinz der Karmeliten nach den Akten ihrer Kapitel von 1421 bis 1529 = Archivum Historicum Carmelitanum I*, Rom 1961, p. 13.
  13. ACG I p. 144.
  14. ACG I pp. 191-192, cf. Deckert p. 16.
  15. Deckert p. 16 har således kunnet konstatere, at de polske klostre allerede 1445 forsvinder fra den øvre-tyske provins' akter, og han regner derfor med, at de fra da af enten har dannet deres eget provinsvikariat eller er blevet underlagt den sachsiske provincial. Det sidste er det rigtige, thi han har overset følgende generalkapitelbestemmelse fra 1444: 'Item applicaverunt conventus Poloniae & Boemiae Provincia Saxoniae', ACG I p. 201.
  16. Om forholdene i det østlige Nord- og Centraleuropa, som det vil føre for vidt at uddybe nærmere her, se: *The Cambridge Medieval History*, ed. C.W. Previté-Orton og Z.N. Brooke, vol. VIII, *The Close of The Middle Ages*, Cambridge 1936 pp. 65-114 og 556-619, samt Denys Hay, *Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries* i serien Longmans' General History of Europe, London 1966 pp. 186-240.
  17. Karmeliternes regel blev givet af patriarken Albert af Jerusalem mellem 1206 og 1214; den modtog mindre ændringer i 1247, efter munkenes overflytning til Vesteuropa, men bevarede dog det kontemplative eremitideal; se Smet pp. 7-11 og 13-14; den oprindelige Palæstinaregel findes genudgivet med engelsk oversættelse og kommentar af Otger Steggink, Jo Tiggheler og Kess Waaijman, *Carmelite Rule*, offset printing, Almelo 1979.
  18. En række eksempler på privilegier, dispensationer og misbrug findes omtalt i Kaare Rübner Jørgensen, »De hvide brødre i Helsingør«, *Helsingør Bymuseum* 1979, Helsingør 1980 pp. 11-14.
  19. ACG I p. 193; om ændringerne se: Ludovico Saggi, 'La mitigazione del 1432 della regola Carmelitana', *Carmelus* 5, Romæ 1958 pp. 3-29.
  20. Ludovico Saggi, *La congregazione Mantovana dei Carmelitani sino alla morte del B. Battista Spagnoli (1516) = Textus et Studia Historica Carmelitana I*, Roma 1954 pp. 71-81.
  21. Leo van Wijmen, *La Congrégation d'Albi (1499-1602) = Textus et Studia Historica Carmelitana XI*, Rome 1971 pp. 13-36; Smet pp. 90-91.
  22. Ifl. John Bale, Ms. Bodley 73 fol. 114a, gengivet i *Monumenta Historica Carmelitana I*, ed. Benedictus Zimmermann, Lirinae 1907 p. 259 note 1, deltog over 1000 munke foruden repræsentanter for verdslige fyrster i generalkapitlet.
  23. Smet pp. 100-103; ændringerne blev vedtaget 1469, ACG I pp. 247-249.

24. I den forbindelse kan man pege på, at flere italienske og franske provinser i 1472 opdeltes i mindre enheder på 6-8 klostre med netop en mere effektiv administration som argument. ACG I pp. 259-260.
25. Formodentlig for ved selvsyn at sætte sig ind i forholdene og få dem diskuteret med lokale ordensledere visiterede Soreth 1457 de polske klostre, ligesom han deltog i de øvre-tyske provinskapitler i 1458 og 1462; se Deckert pp. 16, 261, 262 og 267.
26. Senest fra 9. oktober 1461, *Lund ärkestifts urkundbok IV*, ed. Lauritz Weibull, Lund 1909 pp. 7-9 no. 5.
27. ACG I pp. 239, 249, 264 og 266.
28. ACG I pp. 286, 292, 302, 306, 317, 328, 342, 364, 384. Formen *Dania* brugtes aldrig.
29. Se de nedenfor under nr. 13 og 14 fremdragne kilder.
30. Daniel a Virgine Maria, *Vinea Carmeli*, Antverpiæ 1662 p. 577: Provinzen *Dacia* 'Latissimè se extendebat in partibus Septentrionalibus, per Transiluaniam, Valachiam, & Moldaviam (quæ omnia, & etiam pars Hungariæ, sub Dacia comprehenduntur, ...) necnon Norvegiam, & adiacentes Regiones: quæ partim sub Turcarum, partim sub hæreticorum tyraniide nunc gemunt'. Lignende misforståelse findes hos Jacobus Milendunck (+ 1682), *Carmeliterbücher*, Stadtarchiv, Frankfurt am Main, bind 47b fol. 150r, Alois Postina, *Der Karmelit Eberhard Billich*, Freiburg im Breisgau 1901 p. 15 note og Serapion Maria Opielka i *Analecta ordinis Carmelitarum I*, Romæ 1909-1910 p. 380. – Først med Marie-Joseph du Sacré-Coeur »Où était située l'ancienne province carmélitaine de Dacie?«, *Etudes carmélitaines III*, Paris 1913 pp. 592-597 blev der i udenlandske karmeliterkredse bragt klarhed over provinsens placering.
31. Mens oprettelsesåret for de tre første danske klostre kendes, er dette ikke tilfældet for det svenske kloster; det optræder første gang i et testamente 1455, se Magnus Collmar, *Strängnäs stifts herdaminne*, Nyköping 1977 p. 659.
32. Såvidt man kan se, var der ingen danske repræsentanter i Bruxelles i 1462, men der kan jo have fundet forhandlinger sted, da Soreth i 1457 besøgte Polen.
33. Cf. Poul Laxmands store gaver til Helsingør kloster, *Aarsberetninger fra Geheimearkivet*, København 1865, III tillæg pp. 13 og 18-20.
34. Albert Thura, *Regiæ Academiæ Hafniensis Infantia et pueritia*, Flensburg-Altona 1734 pp. 22 og 41.
35. Christiørn Pedersen p. 487, Paulus Helie, »Chronicon Skibyense«, *Skrifter VI*, København 1937 p. 64, Heises oversættelse af *Skibykrøniken*, København 1890 pp. 34-35.
36. Paulus Helie, »Chronicon Skibyense« pp. 109-111, Heises oversættelse pp. 116-117.
37. ACG I p. 315.
38. Smet p. 127.
39. ACG I p. 350.
40. Archivum generale II: Commune ordinis 1: *Regestum Petri Terrasse 1503-1511*, udgivet med enkelte fejl læsninger af Benedictus Zimmerman, *Acta Petri Terrasse magistri generalis ordinis Carmelitarum, ab anno 1503 usque 1511*, Romæ 1931. Bogen findes ikke på Det kongelige Bibliotek i København.
41. J. Oskar Andersen, *Paulus Helie*, København 1936 p. 30 note 1.
42. Om de graduerede munkes særrettigheder, se Kaare Rübner Jørgensen, »De hvide brødre i Helsingør« p. 12.
43. Den sidste begrænsning udtrykkes med ordene *conspiratione & C.* Af lignende udnævnelser til andre provincialer fremgår at etcetera-tegnet betyder *in nostram personam*. Desuden kan vi se, at sætningen med undtagelserne er en standardformular.

44. Deckert p. 281.
45. Deckert p. 322.
46. Staring p. 117. Der var i alt fald truffet beslutning om, at det skulle ske.
47. Fx. ACG I pp. 143, 163, 171.
48. J. Oskar Andersen p. 30 note 1. Hans formodning bygger i hvert fald på et ukendskab til ordensledelsens situation i 1512, se note 51 nedenfor.
49. J. Oskar Andersen p. 30 note 1 spekulerede på, om han skulle være identisk med den Christiernus Umbra Cimber, der forfattede Poul Helgesens 'epitafium' på første side i hans manuskript *Mod Malmøbogen* (Paulus Helie, *Skrifter* III, København 1933 pp. 291-292). Men det er næppe sandsynligt.
50. *Matricule de l'Université de Louvain* III, ed. A. Schillings, Bruxelles 1958 p. 254 nr. 53-54; cf. Ellen Jørgensen, »Nordiske Studerende i Louvain«, *Personalhistorisk Tidsskrift* 8. række V, København 1926 p. 120.
51. *Acta Pontificum Danica* V, ed. Alf. Krarup og Johs. Lindbæk, København 1913 nr. 4340. – Den i brevet omtalte generalvikar er Bernardinus de Senis, der fungerede som ordenens leder som følge af generalpriorens død, ACG I p. 339.
52. Cf. at generalkapitlet i 1478 og 1503 bestemte, at intet ordensmedlem måtte læse sentenserne på universiteterne, før han var blevet lektor i teologi, ACG I pp. 277 og 321, om betalingen af studierne, se: Henricus G. J. Lansink, *Studie en Onderwijs in de Nederduitse Provincie van de Karmelieten gedurende de Middeleeuwen*, Nijmegen 1967 pp. 237-238.
53. Da man ikke kan forvente, at danske læsere kender den nedertyske provins nærmere, skal jeg oplyse, at den i 1506 bestod af 36 kløstre, nemlig Ijlst, Woudsend, Ouddorp, Haarlem, Utrecht og Schoonhoven i det nuværende Holland, Antwerpen, Mechelen, Louvain, Bruxelles, Geeraadsbergen, Edingen og Tienen i Belgien, Ath, Appingen, Marienau, Kassel, Spangenberg, Geldern, Mörs, Düren, Aachen, Köln, Thönisstein, Trier, Boppard, Hausen, Frankfurt/M, Mainz, Kreuznach, Worms, Weinheim, Hirschhorn, Speyer i nuværende Vesttyskland samt Arlon i Nordøstfrankrig ved grænsen til Luxembourg og Strasbourg i Alsace. Se kort hos Lansink p. 34. Heinrich Hubert Koch, *Die Karmelitenkloster der niederdeutschen Provinz 13. bis 16. Jahrhunderts*, Freiburg im Breisgau 1889 pp. 25-27 har en lidt anderledes liste. Af disse kløstre var Köln fra gammel tid provincialens residensby.
54. Stadtarchiv, Frankfurt am Main, *Carmeliterbücher* bind 87c fol. 21r, 28r, bind 47b, fol. 114r og 123v. – Han blev senere husket for et forfatterskab med følgende ord: 'Franciscus Parvus, natione Germanus, patriâ Helsingensis, Carmelita Theologus, scripsit circa annum 1530 opera nonnulla id afferente ex Catalogo Ms. quorundam Authorum Germanorum Carmelitarum, quem penès se possidebat. Ludovicus Jacobi id referens pag. citatâ suâ Bibliot. Ms.', Cosmas de Villiers a Sancto Stephano, *Bibliotheca Carmelitana* I, Aurelianus 1752 sp. 510.
55. *Carmeliterbücher* bind 47b fol. 74r, 78r og 87r, cf. bind 87c fol. 139r og 143v.
56. 7 danske munke studerede i Rostock i årene 1463-1492, af hvilke to fortsatte til Greifswald i 1487, se Kaare Rübner Jørgensen, »De hvide brødre i Helsingør« p. 20.
57. På generalkapitlet fik han godkendt sit reformskrift *Isagogicon* og vedtaget en række reformlove under titlen *Caput unicum*, ACG I pp. 370-379. En gennemgang af hans reformprogram findes hos Staring pp. 30-47 og 79-90 og Smet pp. 177-214.
58. Staring pp. 90-120.
59. *Carmeliterbücher*, »Scripta et monumenta Jacobi Milendunck« bind 47b, fol. 120: 'Reverendissimus Pater Magister Generalis Nicolaus Audet committit Reverendo

- Magistro Theodorico de Gouda provinciali huius provinciae omnem curam et superintendentiam super provincias Saxoniae, Daciae, & Bohemiae, ubi haereticos invalescebant ...', cf. Staring pp. 105-106.
60. Ifl. Staring p. 177 omtaler generalens hjælper Petrus Vareriis, at Audet også sendte visitatorer til andre lande, heriblandt Danmark. Om det skete gennem Theodoricus er uvist. Udfaldet af disse visitationsrejser er ej heller kendt.
  61. Archivum generale I: Commune ordinis 8 no. 8. Egenhændig udfærdigelse uden dato, dateret senere af ordenshistorikeren Ludovicus Perez 'ad annum circiter 1531'. Teksten er trykt hos Staring pp. 427-431 og kommenteret pp. 120-125. Formålet med udarbejdelsen kendes ikke, men Staring nævner, at oversigten måske skulle afleveres til pavestolen eller til ordenens protektor kardinal Nicolaus Ridolfi.
  62. Det gælder fx. Sicilien, der 'habet 43 conventus, ex quibus octo aut decem sunt sollemnes, et todidem alii sunt mediocres; reliqui sunt parvi conventus vel potius loca parva. In ipsa provintia ante reformationem erant fratres in magno numero, sed propter reformationem discesserunt multi. Provincialis est vir doctus et exemplaris. Sunt etiam in ipsa provintia alii multi doctores et docti viri ac predicatorum solemnes', Staring p. 427 nr. 2. Den i notitsen omtalte reformation er naturligvis ordenens interne reform.
  63. Staring p. 429 nr. 14: 'Provintia Scotiae propter distantiam est parum cognita. Provincialis est satis bonus'.
  64. Staring p. 429 nr. 21: 'Provintia Saxoniae erat provintia bona, sed est nunc destructa a Lutheranis'.
  65. Staring p. 429 nr. 25: 'Provintia Boemiae habebat multos conventus et erat bona provintia, sed est nunc tota destructa'.
  66. Kaare Rübner Jørgensen, 'De hvide brødre i Helsingør' pp. 37-38, hvor årstallene for de enkelte klostres ophævelse er nævnt.
  67. Af de 29 provincialer får kun 3 dette skudsmål, mens 1 omtales som besiddende *prudentia et scientia*, 2 som *doctor egregius* eller *insignis* og 4 blot som *doctus*.
  68. Årsagen hertil er, at provincialarkivet ved sækulariseringen befandt sig i byens kloster, se Gondulf Mesters, *Die Rheinische Karmeliterprovinz Während der Gegenreformation (1600-1660) = Quellen und Abhandlungen zur Mittelrheinischen Kirchengeschichte IV*, Speyer 1958 p. 3.
  69. Staring p. xxx.
  70. Cf. at generalkapitlet 1532 bestemte, at provincialerne mindst to gange om året skulle skrive til ordensgeneralen om provinsens situation og 'de concordia et discordia, et de fratribus Apostatis', bestemmelsen blev gentaget 1539, ACG I pp. 391, 410-411. Man kan naturligvis ikke vide, om det er sket.
  71. *Carmeliterbücher*, 'Scripta et Monumenta Jacobi Milendunck' bind 47b fol. 159r og 311v. Milendunck blev 1669 gjort til provincialhistoriograf; han skulle i modsætning til Philippus a Sancto Johanne have givet 'wortliche Auszüge' af de breve, han optog i sine samlinger; cf. Staring p. xxx og Mesters p. 4.
  72. Cf. hvorledes den senere munk Norbertus a Sancta Juliana (+ 1757) i *Batavia desolata Carmelitana* gengiver Theodoricus' brev: »... edicto regio ex Dania omnes regulares habitum suae religionis deponere vel migrare iussi fuerant, adeoque plures nostri Ordinis Fratres ex dictis locis ad Reverendum Patrum Magistrum Theodoricum, commissarium generalem, exules accurrerant, quos singulos ipse benigne recepit, humaniter tractavit et de conventibus in locis catholicis providit«. Genoptrykt i *Analecta ordinis Carmelitarum VIII*, Romae 1932 p. 537. Jeg takker pater Sixtus Scholtens for at have skaffet mig et eksemplar af dette bind, der ikke findes på Det kongelige Bibliotek i København.

73. Nicolai Cragii, *Historia Regis Christiani III*, ed. Joannes Grammius, Additamenta II, Hafniæ 1757 p. 46: 'Monachi mendicantes posthac in regnis nostris non sustineantur: Non mendicent, non prædicent, aut confessiones audiant, & C, sed maneant in monasterio, qui seniores & agroti sunt, nec ullis officiis apti: Ibi alentur propter Deum; ita tamen, ut cucullam & cappam exuant, & Evangelium non blasphement'.
74. *Aarsberetninger fra Geheimearkivet* III tillæg pp. 10-11.
75. *Danske Magazin* 3. række VI, København 1851 p. 188.
76. Anders Christiernsen var nu også en gammel mand mellem 75 og 80, så embedsmændene kunne måske henholde sig til ordinansens ord som de gamle, der måtte forblive i klostret. Er han – hvad der dog ikke er sikkert – identisk med den doktor Anders, der to gange omtales i et register, tilhørende Helsingør Hospital, har han formodentlig levet stille og roligt i byen og er først død omkring 1545. Landsarkivet for Sjælland, *Helsingør Almindelige Hospital, Regnskaber 1544-1575*, B nr. 31-33; cf. Kaare Rübner Jørgensen, »De hvide brødre i Helsingør« p. 57 note 296, hvor registerteksten er gengivet.
77. Undtagelsen er frater Antonius, der ifl. sin egenhændige notits på første side i Poul Helgesens manuskript *Mod Malmøbogen* levede et stykke tid i Sorø og regnede med at skulle dø i Roskilde; Paulus Helie, *Skrifter* III p. 291.
78. J. Oskar Andersen, 'Jørgen Skodborg', *Dansk Biografisk Leksikon* XXII pp. 127-131.
79. ACG I pp. 384 og 403. I 1524 omtales han ikke, men det skyldes, at Danmark som flere andre provinser ikke havde sendt en delegation til generalkapitlet, ACG I p. 366.
80. De sidste sikre oplysninger om Poul Helgesen er trykningen af hans to sidste bøger i Roskilde i sommeren og efteråret 1534; se Paulus Helie, *Skrifter* V, København 1935 pp. 93-322.
81. Den sidste notits i krøniken handler om svenskernes belejring af Varberg i vinteren 1534/1535; Paulus Helie, 'Chronicon Skibyense' p. 149, Heises oversættelse p. 189.
82. Det er almindeligt antaget, bl.a. af Harald Brix, »Om Poul Helgesen«, *Analyser og Problemer* II, København 1935 p. 99, J. Oskar Andersen, »Poul Helgesen«, *Dansk Biografisk Leksikon* IX, København 1936 p. 12 og »Skibykrønikens Kildeforhold og Affattelsestid«, *Historisk Tidsskrift* 11. række I, København 1944-45 pp. 149, 446, Sixtus Scholtens, 'The Last Days of Paul Helias', *The Sword* 16, Downers Grove, Illinois 1953 pp. 182-185, C. O. Bøggild-Andersen, »Studier over Poul Helgesen«, *Historisk Tidsskrift* 11. række V, København 1956-1959 pp. 27, 34-35 og G. Mesters, 'The Carmelite Province of Denmark 1410 – ca. 1540', *Carmelus* 3, Romæ 1956 p. 231.
83. Staring p. 301 note 3 mener, at generalkapitlet kan have taget fejl, thi Theodoricus, 'der es viieleicht besser wusste, war nicht anwesend'. Staring har dog oversat, at Milendunck, *Carmeliterbücher* bind 47b fol. 486r, udtrykkeligt nævner, at han var tilstede, men om vi kan stole på denne oplysning er usikkert. Den beror nemlig på en provincialkapitelbeslutning af 13. april 1537, om at han sammen med Eberhard Billick og Martinus Cuper skulle være provinsens repræsentanter, altså på en normativ kilde. Generalkapitelakterne omtaler ikke Theodoricus som aktiv deltager; men da de, ACG I p. 400, nævner Martinus Cuper som provincialens *socius*, kan man måske slutte, at han var tilstede mere passivt. Når Cuper optræder som Neder-tysklands difinitor, var provinsen under alle omstændigheder repræsenteret, og spørgsmålet om Theodoricus' deltagelse bliver i vor forbindelse mindre væsentligt. Thi mon ikke Cuper sad inde med samme informationer som Theodoricus, hvis han

uden denne skulle repræsentere provinsen på generalkapitlet? – Man kan overveje, om det er en utilladelig harmonisering af kilderne at tro, at Anders Christiernsen som den gamle er blevet hjemme, bl.a. for at opretholde kontakten med munkenes velgørere, mens Poul Helgesen er draget i eksil til Nedertyskland i håbet om at kunne vende tilbage som provincial, når tiderne blev anderledes? I så fald måtte han jo stadig opfattes som provincialprior af generalkapitlet.

84. Disse og de følgende biografiske oplysninger om John Bale bygger primært på C. H. Cooper og T. Cooper, *Athenae Cantabrigiensis* I, Cambridge 1858 pp. 225-227, Creighton, »John Bale«, *Dictionary of National Biography* III, London 1885 pp. 41-42 og Jesse W. Harris, *John Bale, A Study in the Minor Literature of the Reformation = Illinois Studies in Language and Literature* XXV No. 4, Urbana 1940 pp. 14-58. Et værk som Honor McCusker, *John Bale, Dramatist and Antiquary*, Bryn Mawr 1942, har ikke været til min disposition.
85. Således omtales hans problematiske prædikener flere gange, bl.a. i *Letters and Papers, Foreign and Domestic, of the Reign of Henry VIII*, IX, London 1886 p. 76 no. 230 og XI, London 1888 p. 446 no. 1111.
86. Margaret Mac Curtain, *Tudor and Stuart Ireland = The Gill History of Ireland* 7, Dublin 1972 p. 65, *A New History of Ireland*, ed. T. W. Moody, F. X. Martin og F. J. Byrne, III, Oxford 1978 pp. 74-75, IX, Oxford 1984 p. 429.
87. Se listen over hans skrifter hos Harris pp. 137-143. I Cosmas de Villiers a Sancto Stephano, *Bibliotheca Carmelitana* I, sp. 754-759 opgøres hans samlede produktion til 93 titler. – Hans skuespil er fra dansk side behandlet af Thora Balslev Blatt i *The Plays of John Bale*, Copenhagen 1968.
88. Thura p. 22. – Om Anders Christiernsen iøvrigt se: Ellen Jørgensen, »Anders Christensen«, *Dansk Biografisk Leksikon* III, København 1979 pp. 231-232.
89. Thura p. 57 regnede det dog for sandsynligt.
90. I dedikationsbrevet i Pariserudgaven 1514, Saxonis *Gesta Danorum* I, ed. Olrik og Raeder, Hauniae 1931 p. 556.
91. Klaus Lyskander har dog medtaget Anders Christiernsen i sin samling af *scriptores Danici*, men det skyldes vist en fejllæsning af Christiern Pedersens dedikation. Thi ikke alene henviser Lyskander til Christiern Pedersen, men hans notits har også verbaloverensstemmelser med dedikationen. Se H. F. Rørdam, *Klavs Christoffersens Lyskanders Levned samt hans Bog om danske Skribenter*, Kjøbenhavn 1868 p. 193.
92. Saxonis *Gesta Danorum* I p. 556. Christiern Pedersen oplyser her, at Anders Christiernsen havde tilbudt ham egenhændigt at afskrive Saxos store værk, da en afskrift ikke syntes at kunne erhverves for penge. Christiern Pedersen mente imidlertid ikke at kunne modtage det generøse tilbud, og senere lykkedes det ærkebiskop Birger Gunnersen at købe et eksemplar af værket, som så blev lagt til grund for trykket i Paris.
93. Christiern Pedersen p. 501.
94. Lilli Gjerløw, »Doctor«, *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* III, København 1958 sp. 140-142.
95. ACG I p. 381: kapitelakterne er dateret den 31. maj.
96. Paulus Helie, *Skrifter* VII, København 1948 pp. 97-98, 100-101, 115-116 og 136.
97. Vi møder ham således først igen, da han den 12. august og 29. oktober 1534 får trykt to bøger i Roskilde, Paulus Helie, *Skrifter* VII pp. 140 og 143.
98. Paulus Helie, »Chronicon Skibyense« pp. 120-129, Heises oversættelse pp. 135-153.
99. Paulus Helie, »Chronicon Skibyense«, p. 122, Heises oversættelse p. 139.

100. Heises oversættelse pp. 143 note 3 og 144 note 1.
- 100a Ser man bort fra det såkaldte klageskrift omtales 18 gejstlige dødsfald i *Skibykrøniken*, af hvilke 8 er uden anden datering end årstallet. 6 af disse ligger i perioden 1481-1512. Af dødsfald, der fandt sted efter 1515, dvs. i Poul Helgesens 'aktive' liv, er kun 2 uden nærmere datering end årstallet.
101. Heises oversættelse p. 152 note 3.
102. ACG I p. 383.
103. Jeg kan i den forbindelse gøre opmærksom på, at der i akternes begyndelse siges, at 19 provincialer deltog i mødet, men at der kun er nævnt 15 i diffinitorlisten. Det er dog langt fra sikkert, at Poul Helgesen kan skjule sig blandt de manglende, thi medregnes de 2 provincialvikarer, der er nævnt blandt diffinitorerne, samt den ene fungerende og den ene forhenværende provincial, der er omtalt blandt kapitlets *auditores*, stemmer regnskabet. Men om det er på den måde, skriveren er nået til tallet 19, kan vi jo ikke vide.
104. Således bl.a. af udgiveren af *Selected Works of John Bale* Henry Christmas, The Parker Society vol. 36, Cambridge 1849 p. 257 og Staring p. XXIX.
105. Harris p. 15, P. S. Allen, 'Letters of Arnold Bostius', *English Historical Review* XXXIV, London 1919 p. 226.
106. Cf. Kaare Rübner Jørgensen, »Karmeliterne i Sæby kirke«, *Kirkehistoriske Samlinger* 1978 pp. 7-34.
107. Flere sådanne kataloger genfindes i Daniel a Virgine Maria, *Speculum Carmelitanum* II, Antverpiæ 1680 og i *Monumenta Historica Carmelitana*, ed. Benedictus Zimmerman, Lirinæ 1907.
108. Bale nævner selv fol. 107 disse munke som sine kilder: Aegidius Faber (+ 1506), Laurentius Burellus (+ 1504), Joannes Palaenydorus (Oudewater) (+ 1507), Arnoldus Bostius (+ 1499), Nicolaus Simonis Harlamensis (+ 1511) og Julianus Hassart (+ 1527). Dødsårene, som ikke findes hos Bale, er taget fra Cosmas de Villiers a Sancto Stephano, *Bibliotheca Carmelitana*, I sp. 5, 198, II sp. 65, 207, 219 og 511.
109. ACG I p. 384.
110. Således omtales de ikke i Jacob Milenduncks »Catalogus illustrium virorum«, *Scripta et Monumenta* fra senest 1682 eller i Daniel a Virgine Marias skrifter *Vinea Carmeli*, Antverpiæ 1662, og *Speculum Carmelitanum* I-II, Antverpiæ 1680. Poul Helgesen er dog medtaget i Cosmas de Villiers a Sancto Stephano, *Bibliotheca Carmelitana* II, sp. 531 med følgende notits: 'Paulus Eliæ Vendeitaabe, Danus, Carmelita, Theologiæ Doctor & Professor, ex Lutherano iterum Catholicus. *Liber adversus Joannis Michaelis Præfactionem Novo Testam.* Danico præfixam sub nomine Episcoporum Daniæ editam, in 4° Rostochii 1526. Ita Jacobus le Long, in *Bibl. Sacra* p. 1001 col. 2A'. Alene navneformen gør det klart, at oplysningerne her i sidste instans går tilbage til en dansk forfatter og ikke skyldes en overlevering indenfor ordenen.

## I

Bruxelles

1462, 10. juni

*Generalprior Johannes Soreth har med godkendelse af generalkapitlet ladet oprette 3 nye ordensprovinser: Sachsen, Böhmen-Polen og Danmark. Den sidste skal omfatte Skandinavien, Island og Orkneyerne.*

A: tabt; a: *Acta capitulorum provincialium Poloniae*, tabt; a1: *Compendium 'Libri provinciae Poloniae' contingens Acta capitulorum provincialium (1463-1667) necnon alia pro historia antiqua provinciae servientia* f.2; afskrift af a, foretaget ifølge maskinskrevet seddel af pater Martinus Behm O. Carm. Krakow 1678, Archivum generale ordinis Carmelitarum, Collegio S. Alberto, Roma, II: Polonia Commune 1.

tekst efter a1

Litterae Diuisionis Prouinciae Bohemiae <et><sup>1</sup> Poloniae à Prouincia Saxoniae, et à Prouincia Daciae Reverendissimi ac Beatissimi Prioris Joannis Soreth Generalis totius Ordinis Beatae Virginis Mariae de Monte Carmelo, de Verbo ad Verbum.

Frater Joannes Soreth Magister Generalis ac humilis Seruus Fratrum totius Ordinis Beatae Dei Genitricis Virginis Mariae de Monte Carmelo. Praesentibus protestamur, quia Nos de Unanimi assensu praesentium Definitorum Capituli Nostri Generalis Anno Domini 1462, ipso Sancto Die Pentecostes, quae erat 6 Iunii, in Conuentu Bruxelensi Prouinciae inferioris Alemaniae celebrati, diuisimus Prouinciam nostram Saxoniae propter nimiam Conuentuum distantiam, et linguarum diuersitatem in tres Prouincias separatas. Quarum prima nomen retinebit Saxoniae, et habebit omnes Conuentus, quos ante habuit, atque in posterum habere et recipere potent in Saxonia, Thuringia, Marchia Brandenburgensi, Marchia Misnensi, et in Saxonia Cismarina, usque ad Ducatum Pomeraniae inclusiuè.

Secunda Verò Bohemiae et Poloniae nomen habebit, et obtinebit omnes Conuentus, qui in praedictis Regnis, atque etiam Russia, Lithuania, Silesia, Prussia, Masouia, Morauia, Valachia, de facto sunt, aut in posterum recipi poterunt.

Tertia Verò Daciae nomen obtinebit, et habebit omnes Conuentus, qui in antedicto Regno, necnon in Regnis Sueciae, Norgoniae, Go-

thiae, ac etiam in Terris Inflandiae et Orcadum, in praesenti sunt, seu in futurum obtineri contingat.<sup>2</sup>

In cuius rei testimonium sigillum nostri Generaliatus Officii praesentibus est impressum.

Anno et loco quibus supra. Die 10 Mensis Iunii.

Frater Joannes Soreth  
Generalis Carmelitarum

1. Mangler al.

2. Contingat: rettet i linien fra continetur.

Brev <udstedt> af den meget velærværdige og højsalige Johannes Soreth, generalprior for hele den salige jomfru Maria af Karmelbjergets orden, om udskillelsen af provinsen Böhmen og Polen fra provinsen Sachsen og fra provinsen Danmark, <gengivet> ordret fra først til sidst.

Broder Johannes Soreth, generalmagister og ydmyg tjener for brødrene af hele den salige gudsmoder, jomfru Maria af Karmelbjergets orden.

Vi bevidner ved nærværende brev, at vi med enstemmig godkendelse af de tilstedeværende diffinitorer på vort generalkapitel, afholdt i klostret i Bruxelles i provinsen Neder-Tyskland i Herrens år 1462, på selve den hellige pinsedag, som var den 6. juni, har delt vor provins Sachsen i 3 adskilte provinser på grund af den alt for store afstand mellem klostrene og sprogenes forskelligartethed. Af disse skal den første bevare navnet Sachsen og have alle de klostre, som den har haft tidligere, og som den kan få og modtage i fremtiden i Sachsen, Thüringen, Mark Brandenburg, Mark Meissen og det cismarinske Sachsen indtil hertugdømmet Pommern indbefattet.

Men den anden skal have navnet Böhmen og Polen og besidde alle de klostre, som rent faktisk er i de nævnte riger og desuden i Rusland, Lithauen, Schlesien, Preussen, Mazowsze, Mähren og Valachien, eller som de kan modtage i fremtiden.

Men den tredie skal have navnet Danmark og alle de klostre, som nu er eller i fremtiden kan fås i fornævnte rige, foruden i rigerne Sverige, Norge og Götaland og ligeledes i landene Island og Orkneyøerne.

Til vidnesbyrd herom er vort generalembedes segl sat på nærværende brev. År og sted som ovenfor. Den 10. juni.

Broder Johannes Soreth  
karmeliternes general

## 2

*Piacenza*

1503, 3. juni (eller kort efter)

*Generalprior Petrus Terrasse tildeler den danske provincialprior (Anders Christiensen) visse rettigheder.*

A: tabt; a: *Regestum Petri Terrasse 1503-1511* uden f., originalkopibog i Archivum generale ordinis Carmelitarum, Collegio S. Alberto, Roma, II: Commune ordinis 1.

Tryk: *Acta Petri Terrasse magistri generalis ordinis Carmelitarum, ab anno 1503 usque 1511*, ed. Benedictus-Maria a S. Cruce (Zimmerman) O. Carm.Disc., Romae 1931 p. 4.

tekst efter a.

Sequantur gratiae ac promotiones concessae in capitulo generali Placentiae celebrato A.D. 1503 et die 3 Junii in vigilia Pentecostes per Reverendissimum Patrum S. Theologiae professorum Magistrum Petrum Terrasse ordinis Carmelitarum generalem in dicto capitulo electum ac creatum a die creationis durante capitulo ...

Item prouincialis dacie.

Herefter følger de nåder og udnævnelser, der er givet på generalkapitlet, afholdt i Piacenza i det Herrens år 1503 pinselørdag den 3. juni, af den meget velærværdige fader, professor i den hellige teologi, magister Petrus Terrasse, karmeliterordenens general, som blev valgt og indsat på det nævnte kapitel, fra indsættelsesdagen, mens kapitlet varede ... Ligeledes provincialen for Danmark.

## 3

1506, 18. juli

*Generalprior Petrus Terrasse udnævner provincialprior Anders Christiensen til generalvikar for provinsen Danmark.*

A: tabt; a: *Regestum Petri Terrasse 1503-1511* f. 50r, originalkopibog i Archivum generale ordinis Carmelitarum, Collegio S. Alberto, Roma, II: Commune ordinis 1.

Tryk: *Acta Petri Terrasse magistri generalis ordinis Carmelitarum, ab anno 1503 usque 1511*, ed. Benedictus-Maria a S. Cruce (Zimmerman) O. Carm.Disc., Romae 1931 p. 41.

tekst efter a

Reverendus magister prouicialis dacie magister Andreas cristierni fuit factus vicarius generalis in dicta prouincia, falsificatione sigilli et promotione ad gradus ac conspiratione & C<sup>1</sup> exceptis.

1. = in nostram personam.

Den velærværdige provincialmagister for Danmark, magister Ande. Christiensen, blev udnævnt til generalvikar for omtalte provins, idet dog forfalskning af segl, forfremmelse til grader og sammensværgelse mod vor person er undtaget.

#### 4

1506, 18. juli

*Generalprior Petrus Terrasse tildeler lektor Palle Jensen baccalaureus-graden og lader ham læse sentenserne ved Louvains Universitet i 1507.*

A: tabt; a: *Regestum Petri Terrasse 1503-1511* f.50r, originalkopibog i Archivum generale ordinis Carmelitarum, Collegio S. Alberto, Roma, II: Commune ordinis 1.

Tryk: *Acta Petri Terrasse magistri generalis ordinis Carmelitarum, ab anno 1503 usque 1511*, ed. Benedictus-Maria a S. Cruce (Zimmerman) O. Carm.Disc., Romae 1931 p. 41. Omtalt med fejlagtigt årstal 1507 i J. Oskar Andersen, *Paulus Helie*, København 1936 p. 30 note 1.

tekst efter a

Venerabilis lector frater Paluus Joannis fuit ordinatus baccalaureus ad legendum Sententias etc. in Vniuersitate Louaniensi pro anno 1507 iuxta ritum nostrum.

Den ærværdige lektor, broder Palle Jensen fik tildelt baccalaureusgraden for at forelæse sentenserne o.s.v. ved Louvains Universitet for året 1507 efter vor praksis.

1506, 18. juli

*Generalprior Petrus Terrasse udnævner broder Christian Troelsen til student ved Louvains Universitet i 4 år.*

A: tabt; a: *Regestum Petri Terrasse 1503-1511* f.50r, originalkopibog i Archivum generale ordinis Carmelitarum, Collegio S. Alberto, Roma, II: Commune ordinis 1.

Tryk: *Acta Petri Terrasse magistri generalis ordinis Carmelitarum, ab anno 1503 usque 1511*, ed. Benedictus-Maria a S. Cruce (Zimmerman) O. Carm.Disc., Romae 1931 p. 41. Omtalt med fejlagtigt årstal 1507 i J. Oskar Andersen, *Paulus Helie*, København 1936 p. 30 note 1.

tekst efter a

Venerabilis frater Cristiernus trugilli fuit ordinatus simplex studens in dicta vniuersitate Louaniensi pro quatuor annos in logicalibus et physicalibus et aliis studiis.

Den ærværdige broder Christian Troelsen blev udnævnt til almindelig student ved omtalte Louvains Universitet for fire år i logik, fysik og andre videnskaber.

1531, Slutningen af året

*Generalprior Nicolaus Audet gør status over situationen i ordenens provinser.*

A: *Provinciae ordinis Carmelitarum et Congregationes* f.2r, original med Audets hånd, Archivum generale ordinis Carmelitarum, Collegio S. Alberto, Roma, I: Commune Ordinis 8.

Tryk: Adrianus Staring O. Carm., *Der Karmelitengeneral Nikolaus Audet = Textus et studia historica Carmelitana* 3, Rom 1959 p. 429.

tekst efter A

26. Provincia Datiae habebat multos conventus, sed propter Lutheranos fere redacta est ad nihilum. Provincialis est vir doctissimus et scripsit contra Lutheranos.

26. Provinsen Danmark havde mange klostre, men er på grund af lutheranerne formindsket til næsten intet. Provincialen er en meget lærd mand, og han har skrevet mod lutheranerne.

7

1532, 29. september

Venezia

*Generalprior Nicolaus Audet skriver til den neder-tyske provincialprior Theodoricus de Gouda og kommenterer situationen bl.a. i Danmark.*

A: tabt; a: Archivilogium Rheno-Carmelitanum, afskrift med date-ringsfejl 1632 af frater Philippus a S. Johanne 1691, *Carmeliterbücher* bind 41 p. 328 under betegnelsen F 34, Stadtarchiv, Frankfurt am Main.

Tysk oversættelse: Adrianus Staring O. Carm., *Der Karmelitengene-ral Nikolaus Audet = Textus et studia historica Carmelitana 3*, Rom 1959 pp. 299-300.

tekst efter a

... Non possum<us> non tristari legentes quae scripsistis de Datia; aestat ut habeatis informationem de Saxonia, Boëmia et caeteris ...

... Vi kan kun være bedrøvet, når vi læser, hvad I har skrevet om Danmark. Vi brænder efter at få oplysning om Sachsen, Böhmen og de andre ...

8

Napoli

1533, 29. august

*Generalprior Nikolaus Audet skriver til den neder-tyske provincialprior Theodoricus de Gouda og kommenterer forholdene i Nordeuropa.*

A: tabt; a: Archivilogium Rheno-Carmelitanum, afskrift af frater Phil-lippus a S. Johanne 1691, *Carmeliterbücher* bind 41 p. 328 under beteg-nelsen F 35, Stadtarchiv, Frankfurt am Main.

Tysk oversættelse: Adrianus Staring O. Carm., *Der Karmelitengeneral Nikolaus Audet = Textus et studia historica Carmelitana 3*, Rom 1959 p. 300.

tekst efter a

... Caeterum dolemus supra verum modum de tanta religionis nostrae jactura in Prouinciis Saxonie et Daciae, de Boëmia et Polonia nil debet intentatum relinqui, ut habeat certa inde notitia de Fratribus nostris, si quidem jam tertio anno nullae de eis ad nos datae sunt litterae.

.. Forøvrigt er vi mest ked af det vældige tab for vort klosterliv i provinserne Sachsen og Danmark; angående Böhmen og Polen skal intet lades uforsøgt for at få sikre oplysninger om vore brødre, thi det er nu på tredie år, at vi ikke har fået noget brev fra dem.

## 9

Köln

1535, 29. april

*Den neder-tyske provincialprior Theodoricus de Gouda skriver til generalprior Nicolaus Audet om situationen i Nordeuropa.*

A: tabt; a: kopibog, tabt; a1: Archivilogium Rheno-Carmelitanum, afskrift af frater Philippus a S. Johanne 1691, *Carmeliterbücher* bind 41 p. 331 under betegnelsen F 40, Stadtarchiv, Frankfurt am Main.

Tysk oversættelse: Adrianus Staring O. Carm., *Der Karmelitengeneral Nikolaus Audet = Textus et studia historica Carmelitana 3*, Rom 1959 p. 300.

tekst efter a1

... Status Prouinciarum in circuitu nostro audum est immutatus, sed manent Anglia, Dacia et Germania Superior in suis malis conceptibus, speramus tamen in dies meliora, quia in dieta Imperiali celebrata Wormanae mense Aprili unanimiter tam per Principes catholicos quam Lutheranos conclusum est contra sectam Anabaptistam, <om at fortsætte belejringen af Münster> ...

... Tilstanden i provinserne i kredsen rundt om os er endnu ikke forandret, men England, Danmark og Øvre-Tyskland bliver ved deres

falske meninger. Vi håber dog med tiden på bedring, thi på kejserens rigsdag, der afholdtes i Worms i april måned, blev der taget enstemmig beslutning, såvel af de katolske som af de lutherske fyrster mod den anabaptistiske sekt, (om at fortsætte belejringen af Münster) ...

## 10

Cremona

1536, 28/29. september

*Generalprior Nicolaus Audet skriver til den neder-tyske provincialprior Theodoricus de Gouda og udtrykker frygt for provinsen Danmarks undergang.*

A: tabt; a: Archivilogium Rheno-Carmelitanum, afskrift af frater Philippus a S. Johanne 1691, *Carmeliterbücher* bind 41 p. 335 under betegnelsen F 49, Stadtarchiv, Frankfurt am Main.

Tysk oversættelse: Adrianus Staring O. Carm., *Der Karmelitengeneral Nikolaus Audet = Textus et studia historica Carmelitana* 3, Rom 1959 p. 300.

tekst efter a

... 6. De Prouincia nostra Datiae timemus actum fore, diu namque quassata succumbet ...

... 6. Vi frygter, at det er ude for vor provins Danmark, thi den vil bukke under for det langvarige og knusende tryk ...

## 11

Köln

1538, 14/19. januar<sup>1</sup>

*Den neder-tyske provincialprior Theodoricus de Gouda skriver til generalprior Nicolaus Audet om opløsningen af provinsen Danmark. Provincialen Anders Christiensen er 'gået under jorden' i Danmark, klostrenes indbo er opmagasineret i forventning om bedre tider.*

A: tabt; a: kopibog, tabt; a1: Jacobus Milendunck (+ 1682), *Scripta et Monumenta*, *Carmeliterbücher* bind 47b, f.159r, Stadtarchiv, Frankfurt am Main; a1a: Jacobus Milendunck, *Scripta et Monumenta*, *Carmeliterbücher* bind 47b, fol. 311v, Stadtarchiv, Frankfurt am Main; a2:

Archivilogium Rheno-Carmelitanum, afskrift af frater Philippus a S. Johanne 1691, *Carmeliterbücher* bind 41 p. 342 under betegnelsen F 58, Stadtarchiv, Frankfurt am Main.

Omtalt: Adrianus Staring O. Carm., *Der Karmelitengeneral Nikolaus Audet = Textus et studia historica Carmelitana* 3, Rom 1959 pp. 300-301.

tekst efter a1 med rettelser efter a2

Praeterea dignissime Pater<sup>2</sup>, ex toto regno Daciae<sup>3</sup> edicto regio expulsi sunt omnes religiosi quarumcumque Religionum, nolentes exuere habitum Religionis suae<sup>4</sup>, vnde quotquot nostrae Religionis fratres exules accesserunt<sup>5</sup> prouinciam vestram Alemaniae<sup>6</sup> inferioris humaniter recepti ac benigne tractaui<sup>7</sup> prouidens<sup>8</sup> ipsis de bonis conuentibus: solus autem R.M.<sup>9</sup> Andreas Prouincialis illius Prouinciae clam et secreto manet in habitu Religionis in ipso<sup>10</sup> regno, conuiuentibus quibusdam regni officialibus.<sup>11</sup> Totum autem supplectilem conuentuum deposuerunt apud quosdam singulares fautores,<sup>12</sup> quatenus suo tempore<sup>13</sup> transeunte persecutionis tempestate,<sup>14</sup> cum clarior arriserit et<sup>15</sup> affulserit aura, facilius queant repullulare.

1. 14. januar: a2; 19. januar: a1 og a1a.
2. *Praeterea dignissime Pater*: a2; a1 og a1a har i stedet: *Hoc quoque anno*.
3. *Daciae*: a2; *Daniae*: a1, a1a.
4. *Religionis suae*: a1 og a2; *suae Religionis*: a1a.
5. *accesserunt*: a1 og a2; *accesserint*: a1a.
6. *Alemaniae*: a1 og a2; *Allemaniae*: a1a.
7. *ac benigne tractaui*: a1 a1a; mangler a2.
8. *prouidens*: a1 og a1a; *prouidentes*: a2.
9. *R.M.* (= *Reuerendus Magister*): a2; a1 og a1a har i stedet *Pt* (= *Pater*).
10. *ipso*: a1, a2; *isto*: a1a.
11. *regni officialibus*: a2; *officialibus regni*: a1, a1a.
12. *fautores*: a1, a1a; *patronos*: a2.
13. *suo tempore*: a1, a1a; mangler a2.
14. *tempestate*: a1, a1a; *procellâ*: a2.
15. *arriserit et*: a1, a1a; mangler a2.

Foruden allerværdigste fader: efter et kongeligt edikt er alle ordensfolk af hvilken som helst orden, som nægtede at aflægge deres ordensdragt, blevet uddrevet af hele Danmarks rige; alle de brødre af vor orden, som derfra er kommet som landfrygtige til Eders provins Neder-Tyskland, har jeg modtaget venligt og behandlet velvilligt, idet jeg fordelte

dem i gode klostre. Men alene den værdige magister Anders, provincial i den provins, forbliver i ordensdragten hemmeligt og ukendt i det land, thi nogle af rigets embedsmænd lukker øjnene. Men de har anbragt alt klostrenes indbo hos nogle enkelte velgørere, for at de til sin tid, når forfølgelsens storm er trukket over, og dagslyset påny tilsmiler dem og skinner, igen des lettere kan spire frem påny.

## 12

*Napoli*

1538, 21. oktober

*Generalprior Nicolaus Audet skriver til den neder-tyske provincialprior Theodoricus de Gouda om flytning af generalkapitlet til Vicenza og beder ham underrette de andre provincialer derom.*

A: tabt; a: Archivilogium Rheno-Carmelitanum, afskrift af frater Philippus a S. Johanne 1691, *Carmeliterbücher* bind 41 p. 344 under betegnelsen F 62, Stadtarchiv, Frankfurt am Main.

tekst efter a

... committimus vobis etiam, ut ex parte nostra scribatis ad prouinciam Boëmiaie siue Poloniaie, item Datiae et Saxoniae, item Angliae si ad eam sit aditus scribendi, scimus eam esse omnimò oppressam.

... Vi betror jer også, at I på vore vegne skriver til provinserne Böhmen eller Polen, ligeledes til Danmark og Sachsen, ligeledes til England, hvis det er muligt at sende brev dertil, thi vi ved, at denne provins er helt undertrykt.

## 13

Efter 1540 (?)

*Den forhenværende karmeliterbroder John Bale skriver om provincialprior Anders Christiensen.*

A: Collectanea Selden Supra 41 f.140r., The Bodleian Library, Oxford.

tekst efter a  
Andreas  
Christiernus  
prouincialis  
dacie<sup>1</sup>

Andreas christiernus eximius sacre theologie professor, et prouincialis dacie et Suecie, varia ad ordinis vtilitatem et decorum emisit in lucem, anno domini m ccccc xvj.

1. Teksten her er indskrevet i en cirkel i marginen.

Anders  
Christen<sen>  
provincial for  
Danmark.

Anders Christen<sen>, en ypperlig professor i den hellige teologi og provincial for Danmark og Sverige, har udgivet forskellige ting til ordenens nytte og anseelse, i Herrens år 1516.

## 14

*Efter 1540 (?)*

*Den forhenværende karmeliterbroder John Bale skriver om Poul Helgesen.*

A: Collectanea Selden Supra 41 f.143r, The Bodleian Library, Oxford.

tekst efter a  
Paulus Dacus,  
et Franciscus  
aleanus, prouinciales dacie  
et apulie.<sup>1</sup>

Paulus Dacus, doctor et prouincialis dacie et suecie, et franciscus aleanus, vir venerabilis, prouincialis apulie, floruerunt in capitulo paduano.<sup>2</sup>

1. Teksten her er indskrevet i en cirkel i marginen.

2. = generalkapitlet i Padova 1532.

Poul Dansker,  
og Franciscus Alianus  
provincialer  
for Danmark og  
Apulien.

Poul Dansker, doktor og provincial for Danmark og Sverige, og Franciscus Alianus, en ærverdigg mand, provincial for Apulien, gjorde sig gældende på kapitlet i Padova.